

Vályi Nagy Ervin teológiájának aktualitása

Kivonat

Vályi Nagy Ervin teológiai öröksége és aktualitása elemzőkézségének és etikai ítéletalkotásának metodikájában áll. Abban lehet újból inspiráló, hogy nem recepteket ad, hanem megtanít kérdezni, összefüggéseket feltárni, ugyanakkor fenntartással kezelni minden régi és újkeletű magabiztosságot. Ez az etika mélyen krisztológikusan megalapozott etika, a „Krisztusban maradás” vagy az „Úrhoz méltó” (Kol 1,10) életvitel erkölcsisége. Az előadás ennek az etikának a mozgatórugóit tárja fel, hangsúlyozva, hogy Vályi Nagy Ervin életműve korántsem periferikus jelenség, hanem méltán érdemel helyet a 20. századi európai protestáns teológiai-etikai koncepciók tárházában.

Bevezetés

Mi ad apropót ahhoz, hogy újból figyeljünk Vályi Nagy Ervin személyére és teológiai gondolkodására? Három körülmény. *Először* az, hogy 2023-ban halálának 30. évfordulójára emlékezhetünk, valamit arra, hogy harminc éve jelenhetett meg végre magyarul és kerülhetett bemutatásra Magyarországon életművének és teológiai gondolkodásának legátfogóbb dokumentuma, a *Minden idők pere-mén*¹ című, válogatott írásait tartalmazó és életinterjúval ellátott tanulmánykötet. A könyvbemutatóra halála előtt néhány héttel került sor.² *Másodszor* említést érdemel az a körülmény, hogy Vályi Nagy Ervin személye és munkássága immár helyet kapott egy, a második világháborút követő legfontosabb etikai koncepciók bemutatását célzó, a tervek szerint antológiává formálódó sorozatban – egy sorban K. Barth, D. Bonhoeffer, H.-D. Wendland, T. Rendtorff, J. M. Lochman, a Niebuhr testvérek és mások életművével –, a rangos *Zeitschrift für Evangelische Ethik* teológiai-etikai szakfolyóirat gondozásában.³ *Harmadszor*, de nem utolsósorban

¹ Vályi Nagy Ervin: *Minden idők pere-mén. Válogatott írások*. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Budapest–Basel 1993.

² Ld. Szűcs Ferenc: In memoriam Vályi Nagy Ervin (1924–1993). *Confessio* 18 (1994/1), 58–61, 61.

³ Fazakas Sándor: Ervin Vályi Nagy (Ethik kompakt). *Zeitschrift für Evangelische Ethik* 66 (2002/3), 223–228.

fel kell tennünk a kérdést: Vályi Nagy teológiai valóságértelmezése mennyiben érvényes *napjaink* egyházi és társadalmi kontextusában, miként mutatkozik meg maradandó aktualitása, hol húzódnak a párhuzamosságok és a különbségek törésvonalai?

Életút, tanulmányok, hatások

Vályi Nagy Ervin Budapesten született 1924-ben,⁴ a magyar királyi honvédség őrnagyának gyermekeként. A szülői ház hagyományának szellemében – a budapesti általános iskola, valamint a soproni és kőszegi gimnáziumi évek után – maga is tisztnek tanul, elvégezve a katonai akadémiát, a kor legmagasabb katonai képzését biztosító felőskratási képzést a Ludovika Akadémián. 1944-ben tisztté avatják, majd 1945 elején hadnagyként évfolyamtársaival együtt a háborúba küldik. A németországi Rostock környékén hadifogságba kerül, majd rövid munkaszolgálat után alakulatával együtt hazatérhet. Rövid ideig katonai tanácsadóként dolgozik Budapesten, majd 1946-ban beiratkozik a Pápai Teológiai Akadémiára. Ekkor még nem kíván lelkész lenni, csupán tanulmányokat folytatni a szellemileg kiéhezett háború utáni években. Azt tervezi, hogy majd a család megmaradt birtokán gazdálkodik, esténként pedig szobájába visszavonultan olvasmányaival tölti az időt. Viszont 1947-ben elnyeri az Egyházak Világtanácsa három éves ösztöndíját, amelynek segítségével egy tanéven át Strasbourgban folytatja teológiai tanulmányait; az 1948-as politikai változások miatt viszont félbeszakad a külföldi tanulmányi munka (nyári szünet után már nem utazhat vissza Strasbourgba), ezért kénytelen elfoglalni egy lelképásztori állást, így kerül Csurgóra.

Az 1956-os forradalom dinamikája alól nem tudja kivonni magát; a helyi református egyházközösség lelképásztoraként a megmozdulások igénylik személyét, sőt a Forradalmi Nemzeti Bizottság elnökségébe is bevásztják. Bár saját szerepét – nem is eredmény nélkül – a forradalmi indulatok mérséklésében, a több emberségre való figyelmeztetésben látja, hogy Csurgón ne legyenek erőszakos összecsapások, a forradalom leverése után elhurcolják és két hónapig előzetes letartóztatásban tartják. Szabadulása után egy másik egyházközösségbe, Balatonlellére „internálják”, ahol 1957 és 1964 teljesít lelkészi szolgálatot.

⁴További, részletesebb életrajzi adatokat ld. Vályi Nagy: *Minden idők peremén*, 8–40; Vályi Nagy, Ágnes (Hrsg.): *Geschichtserfahrung und die Suche nach Gott. Die Geschichtstheologie Ervin Vályi Nagys*. Kohlhammer, Stuttgart 2000, 13–24; Szűcs: i. m., 61.; Zalatnay István: Keresztyén útkeresés – dialógusban – Vályi Nagy Ervinnel. In: *Theológiai Szemle* LVI (2013/2), 103–107, 104.

Ez az időszak viszont a tanulást és megfeszített munkát jelenti számára; a történelem abszurditásának megtapasztalása közben, tehetetlenül szemlélve az egyháznak a kommunista hatalommal való társutas szerepvállalását, egyetlen értelmes dolog marad számára: intenzív teológiai tanulmányi munka és a levelezés nyugati kollegáival (elsősorban Roger Mehl, Heinrich Ott és Jacques Ellul voltak tartós levelező- és teológiai vitapartnerei). Saját bevallása szerint ez az időszak alkalmas volt arra, hogy egyrészt kifejlessze magában az „alulmaradás” készségét (kerülve a hivatalos egyházi közéletben való konszolidálódás kétes útját), másrészt, hogy megtanuljon teológiai-filozófiai értelemben reflektálni mindarra, amit a történelemben megél. Ezeknek az éveknek a termése, főleg német nyelven megírt teológiai szaktanulmányai ekkor még többnyire az asztalfiókban maradnak, vagy külföldi szakfolyóiratokban kerülnek publikálásra, miután a magyarországi egyházi és politikai helyzet miatt itthon erre nem nyílik lehetősége. A megfeszített munka viszont szívinfarktushoz vezet; barátai hathatós közbenjárására Svájcba kerül gyógykezelésre, és ez időszak alatt, gyorsított eljárással – de magyarországi egyházi engedély nélkül – 1965-ben doktori fokozatot szerez a Bázeli Egyetemen. Disszertációja az egyház dialogikus létformájáról⁵ – Heinrich Ott kérésére, a Reinhardt Kiadó számára – könyv formájában már korábban elkészült. Magyarországi egyházi előjárói sem akkor, sem később nem járulnak hozzá a könyv magyar nyelven történő publikálásához. A külföldön való doktorálás ténye végül is nem jár negatív következményekkel, s a dolgozat valóban megjelenik 1967-ben a Reinhardt Kiadónál,⁶ két évvel később pedig angol fordításban is.⁷ Betegsége viszont nem teszi lehetővé a gyülekezeti lelkészi munka folytatását, ezen belül a szórvány-gyülekezetek fizikailag is megerőltető ellátását. Így 1965-ben – szintén nyugateurópai barátainak, elsősorban Lukas Vischer, Erwin Fahlbusch közbenjárására, az EVT Hit és Egyházszervezet Bizottsága, valamint a Bensheimi Felekezettudományi Intézet támogatásával – Budapestre kerül kutatóprofesszori állásba, a Református Egyház Zsinati Hivatalának frissen megalakított Felekezettudományi Intézetébe. Helyezete továbbra is ambivalens marad: egyfelől már nem lehet őt teljesen elszigetelni a nyugat-európai nemzetközi nyilvánosság elől. Az 1968–1975 közötti időszakra – bár nem lehetett jelen – az Egyházak Világtanácsa Hit és Egyházszervezet Bizott-

⁵ Vályi Nagy, Ervin: *Das dialogische Wesen der Kirche. Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Theologischen Fakultät der Universität Basel.* Friedrich Reinhardt Verlag, Basel 1967.

⁶ Vályi Nagy, Ervin: *Kirche als Dialog: protestantische Erwägungen zur Lehre von der Kirche* (Begegnung 16). Reinhardt Verlag, Basel 1967.

⁷ Vályi Nagy, Ervin: *Church as dialogue.* Trans. by Reinhard Ulrich. Pilgrim Press, Philadelphia 1969.

ságának tagjává választják, 1973/74-ben pedig két féléves vendégoktatói feladatot is vállalhat a Mainzi Egyetem Teológiai Fakultásán. Másfelől hazai mozgástere továbbra is behatárolt marad: az állam meghússítja az egyik kiemelt budapesti gyülekezetbe való meghívását, művei magyarul továbbra sem, vagy csak nagy késéssel és kis példányszámban jelenhetnek meg. Mindössze öt évet (1980–1985 között) taníthat a Budapesti Teológiai Akadémián a rendszeres teológia professzoraként. 1980-tól haláláig a Budapest Németajkú Gyülekezet lelkésze.⁸ Korábban németül megjelent tanulmányainak gyűjteményes kötete, amint említettük, csupán a rendszerváltás után, néhány héttel 1993-ban bekövetkezett halála előtt jelenhetett meg és kerülhetett bemutatásra.

Teológiai valóságértelmezés

Teológiai valóságértelmezésének vezérmotívumát Vályi Nagy Ervin első ízben egy 1955-ben megírt tanulmányában adja közre, „Isten vagy történelem” címen. Elemzésének kiváltó oka a magyarországi református egyház döntéseinek és megnyilatkozásainak alapját képező hivatalos teológiai álláspont proklamálása volt, amely az egyházi élet minden szintjén, az egyházkormányzati szervektől, a teológiai főiskolákon át a lelkészi értekezletek munkájáig kívánta érvényesíteni „tanítását”, és amelynek a lényege, hogy a történelem éppen adott helyzete (*Sosein der Geschichte*) Isten történetével azonos. E tanítás szerint az Isten üdvakarataról való teológiai beszédnek a történelmet és az azt alakító erőket (az éppen adott társadalmi-politikai berendezkedést) kell igazolnia, azzal a szerinte szintén hamis következtetéssel, hogy az egyház küldetésének és igehirdetésének egyetlen feladta van: az, hogy elősegítse a hívőknek az Isten akaratához, értsd a történelem jelen valóságához való alkalmazkodását. Vályi Nagy e történelemszemlélet premisszáinak tarthatatlanságát kívánja kimutatni e német nyelven megírt tanulmányában, amely titkos és kalandos úton ugyan eljut az Egyházak Világtanácsa akkori főtitkárához, Willem A. Visser't Hooft-hoz, aki ebben az időben hivatalos magyarországi látogatáson jár. De a nemcsak a hazai református egyház, hanem az ökumenikus világszervezet óvatos politikai kurzusába sem illeszkedő írás a szervezet genfi ar-

⁸ Vö. Fata Márta: Die deutschsprachige evangelisch-reformierte Gemeinde in Budapest. In: Fata Márta – Schindling, Anton (Hrsg.): *Calvin und Reformiertentum in Ungarn und Siebenbürgen. Helvetisches Bekenntnis, Ethnie und Politik vom 16. Jahrhundert bis 1918*. Aschendorff, Münster 2010, 530.

⁹ Vályi Nagy Ervin: Isten vagy történelem. A mai református egyházkormányzat premisszáiról. In: *Uő: Minden idők peremén*, 43–57.

chívumába kerül. Közlésére első ízben csupán 1993-ban kerül sor a *Verkündigung und Forschung* című szakfolyóirat hasábjain,¹⁰ Gerhard Sauter ajánlásával.¹¹

Az *Isten vagy történelem* helyzetértékelése nem előzmények nélkül való. Kritikus elemzése, a teológiai reflexiók mélysége, a gondolatvezetés sajátossága bizonyítják azt a már említett, nagyon intenzív és elmélyült teológiai kutatómunkát, amely már a csurgói lelkészi szolgálat ideje alatt elkezdődött, és bizonyítják a hazai és nemzetközi szellemi életben való jártasságát, csakúgy, mint a társadalmi és politikai fejleményekben való tisztánlátását. Rainer Fischer úgy látja, és a jelek szerint állításának helyet is adhatunk, hogy az „Isten vagy történelem” című írás (egyik) inspirációját¹² Albert Camus *A lázadó ember*¹³ című, 1951-ben megjelent politikai pamfletje képezi. Camus ebben az írásában, és szintén 1951-es naplójegyzéseiben¹⁴ élesen bírálja a politikai totalitarizmus minden formáját, lerántja a leplet a sztálini, illetve kommunista diktatúrák embertelenségeiről, s ezzel szembe is kerül azzal a nyugat-európai baloldali értelmiséggel, amely az 50-es években – hasonlóan kelet-közép-európai elvtársaikhoz – még mindig egy igazságosabb, emberségesebb világ megteremtésének illúzióját táplálta a kommunista-szocializmus iránt. Ez a baloldal kívánta meghatározni a közvéleményt, miközben szószólói szentül hittek saját történelmi elhivatottságukban és felelősségükben nemzetük és az egész emberiség ügyét illetően. A politikai totalitarizmusok a történelem apóteózisába gyökereznek – vallja Vályi Nagy Camus-val együtt –, és miközben az ember Isten ellen lázad, és elfordul az Isten által az emberi együttélés számára jónak gondolt rendjétől, szükségszerűen választja a történelmet, mintegy megistenítve azt.

Mint a történelmet nemcsak szemlélő és megélő, hanem a „történelmet elszenvető”¹⁵ teológus, Vályi Nagy Ervin kritikusan szemlél egy olyan egyházi közgondolkodást és identitásformáló igényt, amely az új történelmi-társadalmi rendet – értsd: a szovjet típusú szocialista-kommunista rendet – Isten ajándékával, az állam [állítólag szuverén] autoritását Isten történetének megtestesülésével azo-

¹⁰ Vályi Nagy Ervin: Gott oder Geschichte? Über die Prämissen der heutigen reformierten Kirchenführung in Ungarn (1955). *Verkündigung und Forschung* 38 (1993/2), 3–14.

¹¹ Sauter, Gerhard: Zu diesem Heft. In: *Verkündigung und Forschung* 38 (1993/2), 1–2, 2.

¹² Fischer, Rainer: Revolution und Askese. Ervin Vályi Nagys Plädoyer für »Progressive Treue« im Wandel der Zeiten. In: *Evangelische Theologie* 62 (2002/2), 137–152, 138.

¹³ Camus, Albert: *L'homme révolte*. Gallimard, Paris 1951. Vö. P. Farkas Ilona: Albert Camus, a lázadó ember. In: Ballabás Dániel (szerk.): *Mozaikok a 18-20. századi magyar és egyetemes történelemből*. Eszterházy Károly Egyetem Líceum Kiadó, Eger 2017, 203–211.

¹⁴ Vö. Camus, Albert: *Tagebuch: März 1951 – Dezember 1959*. Aus dem Franz. übertr. von Guido G. Meister. Rowohlt, Reinbek bei Hamburg 1997.

¹⁵ Camus: *Tagebuch*, 236; Fischer: i. m., 139.

nosítja.¹⁶ Kritikájának fókuszában három szempont áll: a már említett, Bibliával ellentétes történelem-fogalom, az egyházi döntések túlhangsúlyozott biztonsága, valamint az egyház küldetéséről való felfogás erőltetett átrajzolása.¹⁷ Egy ilyen helyzetben és egyházi közgondolkodásban ugyanis – e sajátos történelem-felfogás és túlzott magabiztosság következtében – az egyház szolgálatának lényege nem lesz más, mint az éppen adott társadalmi-politikai renddel szembeni fenntartások leszerelése, az alattvalók ez új rendbe való betagozásának segítése; ez azonban nem a *hüpomoné* (az állhatatosság) prédikálása és a szenvedésekben való vigasztalás, hanem egy fajta „szekuláris üdv” hirdetése, amely „a haladás előmozdítására” és az új rendben való gondolkodás nélküli részvételre biztat.

E fenntartások kifejtése mögött viszont tetten érhető annak a teológiai örökségnek a mélyreható ismerete és konzekvens továbbgondolása is – a filozófiai inspirációkon túl –, amelyet Barth, Barmen, Bonhoeffer nevével fémjelzett módon ismer a 20. századi teológiatörténet. A Vályi Nagy Ervin-i gondolkodás e teológiai előzménye már korábban is fellelhető nála egy kevésbé ismert – s csupán 1994-ben jelent meg – előadásában,¹⁸ amelyet az 1951-es *Testvéri Izenet*¹⁹ ismertetése és kritikája kapcsán fogalmaz meg egy lelkészi csendesnapon. Ez az előadás már jelzi, hogy Vályi Nagy ugyanolyan éleslátással fed fel az „evangéliumnak hangzó”²⁰ teológiai terminológiák alkalmazásának problémáját is, mint ahogy azt láttuk a történetfilozófiai premisszákat teológiai adaptációinak kritikája esetén. Szemléltesse ezt egy idézet, amely egy napjainkban is előszeretettel alkalmazott teologumenon, az ún. „teremtési rendek”-re való egyoldalú hivatkozás tarthatatlanságát helyezi helyes, valóban evangéliumi megvilágításba:

„A teremtési rendekkel való operáció veszélyes teológia. Németországban ez a theologia igazolta a hitleri birodalmat. Ahol a teremtési rendek mint abszolút nagyságok és értékek előtérbe kerülnek, ott háttérbe szorul a megváltás ténye, ott bűn, kegyelem, újjászületés és eszchatologikus reménység helyett

¹⁶ Vályi Nagy: Isten vagy történelem, 46.

¹⁷ Uo. 47.

¹⁸ Vályi Nagy Ervin: A „Testvéri Izenet”-ről. *Protestáns Szemle* 56 (3. új) (1994/2), 109–114.

¹⁹ Az új egyházvezetés, élen Bereczky Albert püspökkel az ún. „Testvéri Izenet” által kivant „elígazítást” adni a gyülekezetek lelkipásztorai, presbitériumai és egyéb tisztségviselői számára arra nézve, hogy miként kell értelmezni az egyház helyét az új szocialista államrendben, amely lényegét tekintve egyet jelentett a teljes egyházi visszavonulással, az önként vállalt leépítésekkel.) Ld. *Testvéri Izenet* gyülekezeteink lelkipásztoraihoz és presbitériumaihoz, egyházmegyeink espereseihez és missziói bizottságaihoz, egyházunk minden szolgájához és tagjához. 214/1950. – I. sz. *Református Egyház* 2 (1950/24), 3–6.

²⁰ Vályi Nagy: Isten vagy történelem, 43.

kultúráról, fajról, osztályról, társadalomról és államról van szó. Az evangélium elsikkad.”²¹

A történelemnek mint teológiai témának a vizsgálata Vályi Nagy Ervint egész életében nem hagyja nyugodni. Szinte minden további írása és megnyilvánulása e kérdés körül forog. A téves teológiai premisszák iránti fokozott kritikai érzékenységgel²² tekint nemcsak a saját szűkebb magyar református, illetve kelet-közép-európai kontextusának történetteológiai értelmezéseire, hanem a nyugat-európai és ökumenikus teológia kibontakozására is. A világtörténelem globalizálódó fejlődésének gondolatát és az egyház ennek megfelelő univerzális küldetésének optimizmusát (amely a Krisztus királyi uralmáról szóló tan hamis applikációjából ered) éppoly fenntartással fogadja, mint az ún. „reménység teológiájá”-nak premisszáit, vagy az ökumenikus teológia azon törekvését, amely a meglévő igazolására – az ő szóhasználatában – „konfirmálására” irányul.²³ De számára a világ változása, valamint az egyháznak és a teológiának ebben a „transzformációban” való szerepvállalása sem megnyugtató: mindkettő esetén a probléma az, ha a *status quo* fenntartása vagy akár a társadalmi környezet forradalmi megváltoztatása „rejtett Krisztus-eseményként”²⁴ kerül értelmezésre. Ezt a nemzetközi teológiai irányzatokkal nem kevésbé kritikus teológiai álláspontot először 1967-ben fogalmazza meg egy előterjesztésben, amelyet a magyar református küldöttség számára készít

²¹ Vályi Nagy: A „Testvéri Izenet”-ről, 113. A „teremtési rendek” értelmezési kategória kialakulásához, problémájához, valamint helyes alkalmazásának feltételéhez ld. Thielicke, Helmut: *Theologische Ethik*, Bd. 1.(531–537) / Bd. 3. (75–89). Mohr Siebeck, Tübingen 1951/1964; Honnecker, Martin: *Einführung in die theologische Ethik*. Walter de Gruyter, Berlin – New York 1990, 295–297; Rosenau, Hartmut: Schöpfungsordnung. In: Müller, Gerhard et al. (Hrsg.): *Theologische Realenzyklopädie*, Bd. 30. Walter de Gruyter, Berlin – New York 1999, 356–358.

²² E kritikai érzékenységnél újabb két neves gondolkodó hatása fedezhető fel Vályi Nagy érvelése mögött. Az egyik *Jacob Burckhardt* (1818–1897) teológiát is művelő svájci kultúr- és művészettörténész, aki fenntartással fogadott minden teológiai történelemértelmezési kísérletet, és aki szerint a történelemnek nincs teológiai magyarázata (ld. Burckhardt, Jacob: *Über das Studium der Geschichte* [1905]. Hrsg. von Peter Ganz. Beck, München 1982); a másik *Franz Overbeck* (1837–1905) szintén bázeli egyháztörténész, aki szorgalmazza, hogy a teológiában (is) időnként rá kell kérdezni a „keresztyéniesség” lényegére (ld. Overbeck, Franz: *Über die Christlichkeit unserer heutigen Theologie* [1903]. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1963). Vö. Berner, Hans; Burckhardt. In: Betz, Hans D. et al. (Hrsg.): *Religion in Geschichte und Gegenwart* (4. völlig neu bearb. Auflage), Bd. 1. Mohr Siebeck, Tübingen 1998, 1882–1883; Graf, Friedrich Wilhelm; Overbeck. In: Betz, Hans D. et al. (Hrsg.): *Religion in Geschichte und Gegenwart* (4. völlig neu bearb. Auflage), Bd. 6. Mohr Siebeck, Tübingen 2003, 758–759.

²³ Vályi Nagy Ervin: Teológia – igazolás vagy nyitás? Valódi változás vagy ugyanaz másként? In: *Uő: Minden idők peremén*, 121–132, 121.

²⁴ Uo. 130.

az Egyházak Világtanácsa uppsalai nagygyűlésére (1968), az előkészítő bizottság tagjaként, „Isten a természetben és a történelemben” témakörben. Nem véletlen, hogy nem az ő, hanem a delegációt vezető püspök szövege kerül Uppsalában előterjesztésre,²⁵ valószínűleg azért, mert az illetékesek szerint nem értékeli eléggé egyházának elért – hivatalos – ökumenikus eredményeit és erőfeszítéseit, az egyház globális politikai-gazdasági kihívásokra adott válaszait, és ezzel eltrávodott a teológiai munka forrásától, az egyháztól – értsd: a hivatalos egyházkormányzat kurzusától.²⁶ Összevetve a Vályi Nagy-féle gondolatokat²⁷ a nagygyűlésről készült hivatalos magyar beszámoló szövegével a különbség több mint szembetűnő: Vályi Nagy az ökumené egyházainak „világhoz való rendkívül pozitív és nyitott” alkalmazkodását a „zavarodottság teológiájának”,²⁸ a megváltozott valóság előli menekülésnek, az egyházat éppen körülvevő társadalmi rend metafizikai igazolását pedig „látens jusztiinianizmusnak”²⁹ tekinti, amely nem jelent mást, mint azt az igyekezetet, amely a társadalmi, politikai és kulturális eseményeket Isten akaratának nyomaiként kívánja értelmezni. Ez viszont egyet jelent a Krisztus-hit világban való „idegenségének” feladásával – ahelyett, hogy ebben az idegenségben meglátná az egyház a hit erejét, a sajátosan keresztyénit.³⁰

²⁵ Vályi Nagy Ervin: „Isten a természetben és a történelemben”. *Theologiai Szemle* Új folyam X (1967/1–2), 10–20, itt: 10. Vö. Fischer: i. m., 141.

²⁶ Fischer: i. m., 141. A nyugati teológiai irányzatokról készült könyve is hasonló okok miatt nem kerül egyből kiadásra, később is csak az elvárásoknak megfelelően rövidített változatban. Ld. Vályi Nagy Ervin: *Nyugati teológiai irányzatok századunkban*. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1984. Vö. Bolyki János: Vályi Nagy Ervin: *Nyugati teológiai irányzatok századunkban* [Recenzió]. *Theologiai Szemle* 27 (1984/6), 383–384.

²⁷ A Vályi Nagy Ervin által készített előterjesztés lényege egyrészt rekonstruálható abból a kritikai elemzésből, amelyet K. Berkhofnak az ökumenikus nagygyűlés számára írt munkatervéhez írt, de amely végül nem került előterjesztésre Uppsalában („Isten a természetben és a történelemben”, 18–20). Másrészt a nemzetközi ökumenikus teológia problémáját és történelemértelmezését abban a tanulmányában gondolja tovább, amely 1968-ban jelenik meg a *Deutsches Pfarrerblatt* egyik számában. Ld. Uő: *Theologie als Bestätigung und als Öffnung. Wirkliche Wandlung oder Variation des Gleichen?* *Deutsches Pfarrerblatt* 68 (1968), 625–629. Magyarul majd csak az 1993-ban kiadott tanulmánykötetben jelent meg. Ld. uő: *Teológia – igazolás vagy nyitás?* (1968). In: *Minden idők peremén*, 121–132.

²⁸ Vályi Nagy: *Teológia – igazolás vagy nyitás?*, 123.

²⁹ Uo. 121.

³⁰ Ezzel szemben a hazai egyházi sajtó az uppsalai nagygyűlés legfőbb eredményeit abban látja, hogy a 20. században „a teológiai eszmélkedés kollektív vállalkozás lett”, az „szinte kizárólag nemzetközi ökumenikus konferenciákon [...] alakul”, legfőbb hozadéka a „humanizáló tendencia”. Vagyis, azzal a körülménnyel, hogy „az ember kérdése áll [...] a teológiai eszmeecserék középpontjában”, a béke és az igazságosság megteremtése vált az egyházak szolgálatának prioritásává a szocialista társadalmakon belül. De a keresztyén egyházaknak tovább kell haladni ezen az úton – szól

A „jelen” teológia félreértelmezéseire érzékenyen reagálva Vályi Nagy Ervin – ahogy *Hinrich Stoevesandt* helyesen mutat rá – a történelem teológiájának nyomait és szemléletmódját, amelyre egész életében kritikusan reflektál, egészen a korai keresztény apologétáig tudja visszakövetni.³¹ A korai keresztények ugyanis ahhoz, hogy Isten gondviselését értelmezni tudják, a *pronoia* sztoikus fogalom átvételre kényszerültek. Ezzel viszont útjára indult egy olyan értelmezéstörténet, amely egy „kozmológiai-kozmoográfiai mindenhatóságot” feltételezve úgy tekintett mindenre, „ami van, és ami történik”,³² mint ami Isten mindenhatóságára vezethető vissza, az ő akaratával és tevékenységével azonosítható. A további fejlődés eredményeként aztán a Krisztus logosza keresztényen princípiummá, a kereszténység pedig – az eszmék végzetes összezavarodása révén – a politikai kohézió elvévé vált, aminek következtében az élet és a világ megőrzésére szolgáló minden emberi intézményt az isteni mindenhatóság és gondviselés akaratának megnyilvánulásával azonosítottak.³³ Vályi Nagy ezért óva int a történeti-teológiai gondolkodás minden olyan formájától, amely a megtapasztalt történelem mindenkori tényszerűségét vagy tervezett menetet Isten cselekvésével teszi egyenlővé. (Nem csoda, hogy számára nem maradt más választás, mint az eseményektől való távolságtartás, a perem-lét vállalása.)

Ugyanennek a teológiai alapállásnak köszönhetően nem kevésbé szkeptikusan szemléli az 1989-es közép-kelet-európai társadalmi-politikai változásokat és az azt követő időszakot. A várható és belátható társadalmi, politikai és gazdasági átalakulások szükségszerűségével kapcsolatban már 1990-ben józan „tisztázásokra”³⁴ hívja fel a figyelmet, hogy érzékeltesse: a megváltozott politikai valóság nem válhat mindent legitimáló világnézetté. Sem az állam, sem a politika, sem a modern demokráciák nem Isten földi helytartói a világban, hanem alapvetően emberi dolgok; nem követelhetnek vak engedelmességet (legalábbis „normális” esetben), ugyanakkor a keresztényeknek tartózkodniuk kell az elhamarkodott pártállástól és egyoldalú elköteleződésektől – keleten és nyugaton egyaránt. S mivel a politika

tovább a beszámoló –, „meg kell szabadulniuk az osztályérdekek szolgálatától”, és világban zajló forradalmi átalakulásokra (értsd. a szocialista társadalmak formálódásának folyamatára) válaszként meg kell valósítaniuk a forradalmat a teológiában. Ld. Bartha Tibor: Az egyházak ökumenikus helyzete Uppsala után. *Református Egyház* 21 (1969/10), 207–211, különösen: 209–210. Vö. még: uó: Jelentés egyházunk ökumenikus szolgálatáról. *Református Egyház* 21 (1969/3), 52–56.

³¹ Stoevesandt, Hinrich: Erlittene oder gedeutete Geschichte? *Verkündigung und Forschung* 46 (2001/2), 90–96, 91. Vö. Vályi Nagy: Isten mindenhatósága és erőtlensége. In: *Minden idők peremén*, 68–80.

³² Uo. 68.

³³ Uo. 76.

³⁴ Vályi Nagy: Tisztázások. In: *Minden idők peremén*, 206–209.

nem tudja megoldani az emberi élet végső kérdéseit, olyan politikára van szükség, „melyet nem köt gúzsba a világnézet, hanem egyszerűen, józanul és pragmatikusan teszi a dolgát, átfogó vízió és szakralizálás nélkül”.³⁵

Érték- és normarendszer

A fent vázolt teológiai valóságértelmezés határozza meg Vályi Nagy Ervin etikáról való felfogását és személyes hitértelmezését is. Ennek megfelelően az etika nem egy bizonyos „érték- és normarendszer” elsajátításából és alkalmazásából áll. A társadalmi értelemben vett norma ugyanis nem értékfogalom, gyors történelmi változásai ismereteseek minden nemzedék előtt. Ezért kell hangsúlyozni, hogy a norma mindig leíró, és nem előíró... leírja, hogy mi lenne a „normális”, az értékeknek megfelelő, de ha ebből diktátum lesz, embertelenné válik és veszélyezteti a szabadságot, illetve az autonóm, belátson alapuló szabad erkölcsi döntést. Bár megérti, hogy az embereknek szükségük van bizonyosságokra, reménykednek az ősi emberi erények érvényességében, autoritásokra, példaképekre vágnak, az erkölcsi szubjektum megvalósulását nem az éppen aktuális normákhoz való alkalmazkodástól, illetve a „világ jelenlegi *szkémájához* való igazodástól” várja.³⁶ A világesemények megtapasztalása és saját évszázadának negatív utópiái alapján – mint pl. Orwell 1984 című könyve vagy Huxley *Szép új világa* – Vályi Nagy a közvélemény által diktatórikus módon előírt normáknak való (kikényszerített vagy önként vállalt) megfelelésben és az előírt normák erőltetésében az ember emberségét fenyegető legnagyobb veszélyt látja. Ha ugyanis a társadalmi értelemben éppen elfogadott, éppen adott rendhez való alkalmazkodás elvárása vagy előírása lesz a „normális”, akkor ez az elvárás csak a hasonulást értékeli, ugyanakkor megöli az emberi autonómiát és kreativitást.

„Ha egy ilyen deskriptív norma preskriptívvé válik, ha abból a megállapításból, hogy »így van«, az a diktátum következik, hogy »márpedig ennek így kell lennie«, akkor a normáknak való megfelelés válik a legfőbb ideállá és mértékké.”³⁷

Márpedig egy „ilyen norma nem érték [...] és ez az igazodás nem etikus”³⁸ – állapítja meg lakonikusan. Egy ilyen igazodás elvárása vagy kikényszerítése azért lehet irritáló a teológus számára, mert a teológus tudja (s tudnia kell), hogy a korai

³⁵ Uo. 208.

³⁶ Vályi Nagy: *Etikánk ma: érték és normarendszerünk*. In: *Minden idők peremén*, 186–194, 187.

³⁷ Uo.

³⁸ Uo.

keresztyénség visszautasította az éppen aktuális normákhoz, a világ adott skémájához való igazodás követelményét; helyette Krisztushoz akartak tartozni, számukra ez a megfelelés jelentette az értéket.

Vályi Nagy ezirányú érzékenysége azért is lehet figyelmeztető, mert bár az a kontextus, amelyben gondolatait megfogalmazza, már a múlté,³⁹ sajnos napjainkban is tapasztalnunk kell azt az időnként újból és újból előforduló jelenséget, miszerint még egy szabadnak mondott társadalomban és e társadalmi keretek között élő egyházban is emberi tekintély igényével hangzik el a követelés: márpedig ennek így kell lennie! Mindez pedig a szeretetre vagy a Bibliára való hivatkozás jegyében történik. Ilyen esetekben a meglévőhöz, az „így kell lennie” elváráshoz való feltétlen alkalmazkodás lesz a morális – de ez a magatartás semmiképpen nem etikus, legfeljebb a konformitás igényét elégíti ki.⁴⁰

Ugyanakkor azzal is számol Vályi Nagy, hogy a normákhoz való erőltetett alkalmazkodás alternatívája nem az értékek ismerete és begyakorlása. Ugyanis nincsenek magától értetődő értékek többé – ezeket megkérdőjelezte az ipari társadalom, a felvilágosodás, a racionalizmus és a szekularizáció. Megszűnt a vallások és az egyházi szervezetek monopolhelyzete is. Tekintélyüktől megfosztott vallások, egymással versengő világnézeti intézmények élnek egymás mellett, „nincsenek egyértelmű és domináns értékek, csak vélemények, preferenciák és érdekek.”⁴¹ Viszont ez ambivalens helyzetet teremt: egyrészt a szabadság érzetét kelti a társadalomban és a történelemben jelentkező erőkkel, tekintélyekkel, és igazodást elváró tényezőkkel szemben; másrészt elbizonytalanít, mert ahol a társadalom nem szol-

³⁹ Ezt az előadását Vályi Nagy 1989-ben tartja egy lelkészkonferencián, Mátraházán. A norma és érték, deskriptív és preszkriptív, korszellemhez igazodás vagy Krisztusnak való megfelelés kategóriáinak éles megkülönböztetése annál is inkább figyelmet érdemel, hogy kontextusa már nem az 50-es, 60-as évek diktatórikus társadalmi berendezkedése és ennek megfelelő egyházi helyzet. S bár korábbi évtizedek tapasztalatai visszaköszönnek, feltételezhető részéről ebben az időben a 80-as évek viszonylagos társadalmi jólét biztosításával fémjelzett, elnézőbb vagy megengedőbb politikai közhangulatának tapasztalása, vagy egy szabadabb világ és a világban zajló változások, események előszelének ismerete. Vályi Nagy mégsem csupán a magyar társadalmi és egyházi viszonyokat tartja szem előtt. Kitekintésének és reflexiójának horizontja egyetemesebb, nevezetesen a szekularizáció, amely egyaránt jellemzi a hazai, valamint a nemzetközi, közelebről nyugat-európai társadalmi viszonyokat és egyházi helyzetet. Bizonyítják ezt hivatkozásai, hiszen olyan, a kor problémáit éles szemmel diagnosztizáló gondolkodókkal folytat e helyen párbeszédet, mint A. de Tocqueville, G. Orwell, P. Berger, A. MacIntyre vagy P. Sloterdijk.

⁴⁰ Ld. erről bővebben Fazakas Sándor: A morál hatalma és/vagy tehetetlensége a totalitárius rendszerek konfliktusainak feldolgozásában. In: Fazakas Sándor – Kovács Krisztián (szerk.): *Vallás és politika. Teológiai reflexiók egy komplex kapcsolat múltjáról és jelenéről*. Debreceni Református Hittudományi Egyetem Szociáletikai Intézete, Debrecen 2019, 133–150.

⁴¹ Vályi Nagy: *Etikánk ma*, 190.

gálat orientációt, nincsenek elkötelező és közösen vállalt társadalmi értékek vagy normák (vagy ezeket megkérdőjelezzük), ott előbukkan az „anomiás rettegés”,⁴² s az ember, illetve a tömegek hajlandóak visszamenekülni az irracionalitásba, a mítoszok és emóciók által uralt képzeletbeli valóságba.⁴³ Viszont ebben a dezintegrációban, krízisben és széthullásban – egyszóval értékválságban – lehetőség is rejlik: egy új értékorientáció. A kérdés továbbra is válaszra vár: mi (vagy ki) biztosíthat magatartásformáló erőt, amely egyúttal valódi érték is lenne? És ha van ilyen magatartásformáló, etikai értelemben orientáló erő, akkor ennek miben áll sajátossága? És ha megtalálható az etikának e própriuma, az hogyan hasznosítható, azaz miként válhat világformáló tényezővé?

E kérdésekre a választ Vályi Nagy újból csak a teológia háza táján találja meg – szükségyszerű is, hogy a teológiánál és az evangéliumi szemléletnél találja meg ezt a választ, hiszen egy olyan etika, illetve érték és normarendszer, amely „pusztán az emberek társadalmi együttélésére vonatkozik, nincsen szüksége szigorú teológiai megalapozásra”, vallja Martin Honeckerrel együtt.⁴⁴ (Ezért pl. Max Scheler vagy Nikolai Hartmann pozitív értékfilozófiáját is összeegyeztethetetlennek tartja a reformatori keresztyénséggel és a protestáns tanítással.) Számára a szabad erkölcsi szubjektummá válás lehet e megoldás – de ez nem az önmegvalósításra való törekvésben, hanem a „Krisztusban való megmaradásban” áll. Az etika számára tehát nem egy morálkódex vagy érték- és normarendszer birtoklását és alkalmazását, hanem a hit okos magatartásában való megmaradás művészetét jelenti, a Kol 3,3 értelmében: a hívő ember énje és valósága Krisztusban van elrejtve, Istennél. Ilyen értelemben az etika „ügyelés arra, hogy méltók legyünk az Úrhoz, és így érték-örző-alkotók”⁴⁵ maradjunk. Ez a hit útja, amely valódi realizmushoz (s nem az alkalmazkodó kaméleonok „realizmusához”) vezet: a valóság világos, kendőzetlen látásához, s e valóságban való hűséges helytálláshoz.

⁴² Itt P. L. Berger kifejezésére utal Vályi Nagy. Uo. 191.

⁴³ Vályi Nagy e helyzetelemzését érdemes összehasonlítani a kortárs politikatudományi, filozófiai és szociológiai elemzésekkel, amelyek korunkat az ún. „posztfaktikus”, illetve „igazságon túli” korszakként írják le, ahol a tények elvesztették erejüket és jelentőségüket, és ahol a józan értelem kiszorul a politikai diszkurzusokból. Vö. Keyes, Ralph: *The Post-Truth Era. Dishonesty and Deception in Contemporary Life*. St. Martin's Press, New York 2004; Körtner, Ulrich H. J.: *Für die Vernunft. Wider Moralisierung und Emotionalisierung in Politik und Kirche*. Evangelischer Verlaganstalt, Leipzig 2017, 9.

⁴⁴ Vályi Nagy: *Evangélium és etika*. In: *Minden idők peremén*, 181–185, 183. Vö. Honecker, Martin: *Erfahrung und Entscheidung. Zur Begründung einer theologischen Ethik. Zeitschrift für Theologie und Kirche* 75 (1978/4), 485–502.

⁴⁵ Vályi Nagy: *Etikánk ma*, 194.

Hogyan ölt alakot a hit?

A „Krisztusban maradni” bibliai-etikai kulcsfogalom jelenti Vályi Nagy számára egyrészt az etikai alaptájékozódás feltételét, másrészt a hit megélésének a titkát. Személyesen ő ezt az alulmaradás, illetve a peremen maradás művészeteként érti – és így is élte meg; ez őrizte meg őt a környezethez minden áron való ragaszkodás és kompromisszumkészség kényszerétől. Az újszövetségi *hüpomoné* fogalmát a maga számára így fordítja: „alulmaradni tudás” képessége.⁴⁶ A világ szkémája ugyanis elmúlik (1Kor 7), ezért a világot nem kell annyira komolyan venni, hogy ez határozza meg Isten-kapcsolatunkat – különösen, ha az egyház és a teológia mindenáron időszerű akar lenni, s nem veszi észre, hogy nem arra rendeltetett, hogy a tagok kegyes igényeit vagy a politikai döntéshozók elvárásait kiszolgálja. Egy ilyen helyzet láttán ugyanis a Krisztusban való lét, a valódi *koinonia* megtapasztalása csak elidegeníti a hívő embert az egyház intézményes-szervezeti formájától, kommunikációs kultúrájától és önfenntartó igyekezetétől – s bár az egyház helyi formájában, a gyülekezetben vállalja ugyan a feladatot mint kötelességteljesítést, mert nem zárja ki innen sem Isten Lelkének működését, mégiscsak az *Una Sanctá*val való közösségérzése lesz a meghatározóbb.⁴⁷

Vályi Nagy a hit testet öltését az askézis megélésében látja – de nem a szerzetesi askézis, nem valamiféle „morális öntökéletesítés vagy életerő tagadás”, nem is a Max Weber-féle e világi askézis értelmében, hanem inkább a fogalom újszövetségi – *aisthesis* – tartalma szerint: az Isten szemlélésébe, illetve a kegyességbe való *begyakorlás* által.⁴⁸ Ennek az askézisnek három vetülete van: a szeretetet, a szabadság és az ítélőképesség. A szeretet által a hívő ember el tud feledkezni önmagáról és lemond arról, hogy amit jogosnak tart, azt mindenáron keresztülvigye (mert hát nyitott Isten beavatkozása előtt). A *szabadságot* abban tapasztalja meg a hívő, hogy a világ „hatalmasságai” (Kol 2,15) megfosztattak hatalmuktól, a Krisztusban való lét kiszakít a sötétség rabságából. A *hit ítélőképessége* viszont megóv attól, hogy a hívő ember a „világon való idealista felülemelkedés”⁴⁹ képzetében tetszelegjen, sokkal inkább a világhoz való fegyelmezett odafordulást tesz lehetővé. Ez az askézis vállalja a periférián való léteket, ugyanakkor nem jelenti az öröm elvesztését, sokkal inkább annak megtalálását a Krisztus-kapcsolatban.⁵⁰

⁴⁶ Curriculum és teológia. In: *Minden idők peremén*, 21.

⁴⁷ Vö. uo. 33–34.

⁴⁸ Vályi Nagy: Hogyan ölt ma alakot a hit? Időszerűtlen perspektívák a keresztyének világhoz való viszonyáról. In: *Minden idők peremén*, 195–205, 203.

⁴⁹ Uo. 204.

⁵⁰ Vö. uo. 203–204.

Ebben az értelemben Vályi Nagy Ervin a 17. századig visszanyúló ún. *theologia ascetica* hagyományát folytatja, amely a kegyességi élet elméleteként a (gyakorlati) teológia feladatát abban látta, hogy tanítást és gyakorlati útmutatást adjon a keresztyén hitélet, azaz a Lélek szerint való életvitel begyakorlásához (a szó eredeti, ugyanakkor az *exercitia* szinonimájaként értelmezett görög jelentése értelmében: τὰ ἀσκητικά). Lényege ennek a „gyakorlásnak” egyébként a Luthernél is már fellelhető kegyességi élet három eleme, az *oratio*, *meditatio*, *tentatio*, azaz az imádság, a meditáció (az Ige felett való elmélkedés), és a kísértések legyőzése. Ez kellett meghatározza a keresztyének világhoz való – nem feltételek nélküli – viszonyulását, valamint a lelkészek lelki és erkölcsi életvitelét.⁵¹ Vályi Nagy ugyanakkor közel kerül a protestáns misztika – bár a fogalmat nem használja – és kegyességi hagyomány felvállalásához és megéléséhez is, melyet a felvilágosodás és radikális bibliakritika elsorvasztott: a hit misztériumának olyan megtapasztalásáról van itt szó, amely a feltámadott Krisztus jelenlétében való részesedés által és a Lélekben való járás (Gal 5,16) révén képes együtt tartani a *hittapasztalat* és a *teológiai értelmezés összefüggését* (a *cognitio Dei experimentalis* értelmében).⁵² Ez a hit megélésének és a teológiai reflexiónak olyan egymásra utaltságát jelenti, amely elsősorban a Szentírásról és Krisztus személyéről tájékozódik, és amelynek szívét az Isten közelségének intenzív lelki megtapasztalása, a Krisztussal való egység (az *unio mystica*) megélése, illetve az ő jelenlétében való részesedés képezi.

Ezzel a hitértelmezéssel Vályi Nagy Ervin nagy lépést tesz a szerzetesség újabb protestáns megítélése, közelebről megértése és értékelése felé – amint arról egy szintén kevésbé ismert tanulmányában is vall 1991-ben, a *Vigilia* hasábjain.⁵³ A monasztikus életformáról a protestáns köztudatban uralkodó torzképekkel szemben hangsúlyozza – újból csak J. Burckhardt és F. Overbeck keresztyénségkritikája felől kiindulva –, hogy tulajdonképpen a szerzetességben „őrzi meg az egyház [leginkább] önállóságát és hozza létre a valóban szabad emberi szellem menedékét” az által, hogy meg tudta őrizni függetlenségét a világgal, s annak leg-

⁵¹ Vö. Seitz, Manfred: Askese. IX. Praktisch-theologisch. In: Müller, Gerhard et al. (Hrsg.): *Theologische Realenzyklopädie*, Bd. 4. Walter de Gruyter, Berlin – New York 1979, 250–259, itt: 251. Az askézis fogalma és ezzel együtt ilyen irányú értelme később tudománytalannak találtatott, majd eltűnt, illetve feloldódott a pasztorális teológiában.

⁵² Hittapasztalat és teológiai értelmezés összefüggésének részletesebb kifejtését ld. Luther és Kálvin kegyessége kapcsán. Bővebben erről Fazakas Sándor: Luther és Kálvin kegyessége. In: Siba Balázs – Szabóné László Lilla – Lányi Gábor (szerk.): *Lelki éhség. Protestáns spiritualitás a 21. században*. Kálvin Kiadó, Budapest 2021, 79–110.

⁵³ Vályi Nagy Ervin: A szerzetesség újabb protestáns megítélése. In: *Vigilia* 56 (1991/6), 454–457.

látványosabb intézményével, az állammal szemben, valamint képes volt az életformák és életfolytatások modernkori és állandó változásaival szemben felmutatni az imádkozás, igeolvasás és istenkapcsolat-keresés által strukturált élet értékét, s mindezt nem egyénileg, hanem közösségi kereteken (a *fratres communis vitae*) belül.⁵⁴ Egy olyan világban, ahol különböző erők, érdekek vagy divatok hol a társadalmat, hol az ember életstílusát kívánják változtatni és befolyásolni, egy strukturált hívő életvitel valóban „erőtartalékokat” jelenthet: a beosztott és szabályozott idő, a csönd, a lelki meg tapasztalások és a hitismeretek fellett való megvilágosodás gyógyítólag hatna az életformára és munkára nézve egyaránt – különösen egy szünni nem akaró, megfelelési kényszer által felpörgetett világi és „keresztyén mázzal” leöntött egyházi aktivizmussal szemben.

Összegzés, kritikai értékelés

Teológiai valóságértelmezésével, etikai ítélőképességével és nem utolsósorban evangéliumi hitfelfogásával Vályi Nagy Ervin életműve és gondolatai valóban inspirálóak lehetnek saját társadalmi-történelmi helyzetünk és az egyház ebben megtett útjának józan értékelése számára. Az összefüggések reális szemlélése és Vályi Nagy immár több évtizedes szellemi hagyatékának újraolvasása nyilvánvalóvá teszi: ő nem csupán az ún. „keskeny út” és a „szolgáló egyház teológiája” legkiválóbb kritikusának bizonyult, hanem ő az, aki legkonzekvensebben folytatta a reformatori teológia ideológiakritikai szerepét is, s ezzel a német Hitvalló Egyház, a Barmeni Teológiai Nyilatkozat, Barth és Bonhoeffer teológiai örökségét, miközben a klasszikus és újkori európai filozófiai hagyományban is otthonosan mozgott. A történelemet nem kívánta önálló nagyságként elfogadni és kritikusan viszonyult a totalitarizmusok minden formájához, ugyanakkor rendelkezett olyan teológiai ítélőképességgel, amely lehetővé tette számára – a viszonylagos peremlét vállalásával párhuzamosan –, hogy nyitott maradjon arra, ami az „itt és most” helyzetben lehetséges, ami elől a felelősség és szabadság jegyében kitérni nem lehet. Ez a teológiai ítélőképesség és a hit rea-

⁵⁴ Egyébként Bonhoeffer is nagyra értékelte ezt a strukturált kegyességi és közösségi hívő életformát, amelyet szeretett volna megvalósítani a finkenwaldei szemináriumban, és amelyet a lelkeszi szolgálatra való nevelés elengedhetetlen elemeként értelt. Ld. Löhr, Christian: Dietrich Bonhoeffer (1906–1945) Entdeckung einer zweckgebundenen Spiritualität. In: Zimmerling, Peter (Hrsg.): *Handbuch Evangelische Spiritualität*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2017, 764–782. Egyébként Vályi Nagy Ervin is tud Bonhoeffer ilyen irányú tapasztalatairól és terveiről. Ld. i. m., 455, 457.

lizmusának megőrzése imponáló – e készség kialakítása és begyakorlása pedig ma is szükséges és aktuális.

Nyilván, meg kell említenünk Vályi Nagy Ervin teológiájának határait és hiányait is. Ebben kortársai, őt értő és vele párbeszédben álló, ha kell vitázó pályatársai és tanítványai is segítségünkre lehetnek. Kritikaként felhozható pl. *Dietrich Ritschlel* együtt, hogy történelem-szemlélete túlságosan kétosztatú⁵⁵ (ezt egyébként ő maga is elismeri életinterjújában is megkérdőjelezi saját „dichotómiás”⁵⁶ szemléletét), vagy hogy a történelem kritikus szemléletén nem tud túllépni és nem jut el a történelem felelős alakításának kérdéséig, noha *Wolfhart Pannenberg*,⁵⁷ az angolszász teológia vagy éppen *Paul Ricœur* munkássága nyomán (pl. a történelem iránti hűség értelmében)⁵⁸ léteznek alternatívák a történelemtől való teológiai beszéd számára. Van olyan vélemény is, miszerint Vályi Nagynál több a *nem*, mint az *igen*. Erre viszont *Gerhard Sauter* figyelmeztetése lehet a válasz, aki szerint a hit és a kijelentés *igenjébe* gyökerezik Vályi Nagynál minden *nem* a meglévő adottságok dicsőítésére.⁵⁹ Vályi Nagy e teológiai interpretációk változásai tekintetében bizonyára jó vitapartnernek bizonyult volna, akinek szintén lett volna megfontolásra érdemes mondanivalója a kérdéssel foglalkozó teológusgeneráció számára. Sajnálatos, hogy erre az interakcióra nem, vagy csak korlátozottan kerülhetett sor – állapítja meg újból D. Ritschl.⁶⁰ Felvethetnénk, hogy etikája is túlságosan szubjektív és az individuáletika szintjén marad, és talán egyet kell értenünk Rainer Fischerrel, aki szerint Vályi Nagy Ervin teológiája azzal a veszéllyel fenyeget, hogy az emberi szenvedés tényszerűségének és apoteózisának apológiájává válik, egy olyan „fraktál-teológiává”, amely magában foglalja saját teodíceáját, és végső soron utat nyit a kétségbeesésben és szenvedésben megalapozott öinigazságosság felé.⁶¹ Ezen túlmenően úgy tűnhet, hogy etikájának teljesítőképessége azért is lehet behatárolt, mert az ideológia és történelmi kontextus kritikus szemlélete köti le figyelmét, és elte-

⁵⁵ Ritschl, Dietrich: Gott als Kritiker der Geschichte. In: *Kirchliche Zeitgeschichte* 9 (1995/1), 155–163, 158–159.

⁵⁶ Curriculum és teológia, 44.

⁵⁷ Vö. Pannenberg, Wolfhart: Geschichte/Geschichtsschreibung/Geschichtsphilosophie. VIII. Systematisch-theologisch. In: Müller, Gerhard et al. (Hrsg.): *Theologische Realenzyklopädie*, Bd. 12. Walter de Gruyter, Berlin – New York 1984, 658–674

⁵⁸ Vö. Paul Ricœur: *Gedächtnis, Geschichte, Vergessen*. Aus dem Franz. von Hans-Dieter Gondek. Fink Verlag, München – Paderborn 2004, 441–761.

⁵⁹ Vö. Sauter, Gerhard: Prophetisches Reden der Kirche? In: Vályi Nagy: *Geschichtserfahrung und die Suche nach Gott*, 176–188, itt: 177–178. 185–186.

⁶⁰ Ritschl: Gott als Kritiker der Geschichte, 162.

⁶¹ Fischer: i. m., 151.

kint a társadalmi folyamatok mélyrehatóbb elemzésétől, illetve nem rendelkezik azzal az eszköztárral, amely – az erkölcsi véleményformálás módszertanának megfelelően – a politikai és szociális helyzet interakciótartományain belül nagyobb figyelmet szentel az embertelen struktúrák természetének.

Érdeme viszont abban áll, hogy olyan teológiai valóságértelmezésről tesz tanúbizonyságot, amely figyelmeztet: a jelen tapasztalatai és eseményei, de mindenekeelőtt a valóság abszurdításai nem oldhatók meg történeti-teológiai konstrukciók, és reflektálatlanul alkalmazott teologumenonok segítségével. Ez a közép-kelet-európai társadalmakra éppúgy vonatkozik, mint Nyugat-Európára, a múlt történéseire és jelen helyzetünkre egyaránt, mert korunk eseményei különösen jól mutatják annak következményeit, mit jelent, ha a politika nem marad meg a pragmatizmus szintjén, hanem világnézeti dimenziót ölt, abszolút érvényre, globális víziókra és szakralizációra törekszik. Ami pedig a világ eseményeihez és az élet nagy kérdéseihöz való hozzáállást, hozzászólást illeti – az egyház és teológiai részéről –, ott több józanságra és realizmusra van szükség. Ez nem azt jelenti, hogy az evangéliumi keresztyénség és etika elutasítaná a világgal való párbeszédet – éppen ellenkezőleg: a párbeszéd szükségességét nem a történelmi helyzet kényszeríti ki, hanem magának az egyháznak „dialogikus létéből” fakad, annak a „Krisztusban való üdvösségből kell kiindulnia”.⁶² Ebből ered a hit azon képessége, amely megkülönböztet, és amely a teológiai ítéletalkotást és erkölcsi véleményformálást hitelessé teszi. Így lehet a teológia időszerű – de nem divatoskodó, hanem „időszerűen érvényes”⁶³ –, felmutatva Jézus Krisztus változatlan igazságát a változó világban.

⁶² Vályi Nagy: *Das dialogische Wesen der Kirche*, 16.

⁶³ Vályi Nagy: *Nyugati teológiai irányzatok századunkban*, 16.